

Mennyire lehet nehéz

Konzekvencializmus, túlzott követelések és lehetséges válaszok

I. PÉLDÁK ÉS EGY PROBLÉMA

Kezdésként álljon itt három példa:¹

A VONAKODÓ BANKÁR

Döntés előtt állsz: vagy bankár leszel, vagy tanár. Bár az előbbi nem esik közel a szívedhez, felfedezted, hogy veled született tehetséged van a pénzügyekhez. Ráadásul ha bankár leszel, jelentős vagyorra tehetsz szert, amit aztán a szegénység enyhítésére használhatsz fel. Bár a bankári lét jelentős szenvedést okoz számodra, összességében sokkal több jót tehetsz így: szenvedésedet ellensúlyozza mindazon emberek boldogsága, akiken a vagyoneddal segíthetsz. A konzekvencializmus ezért azt követeli tőled, hogy legyen bankár belőled.

A KARITATÍV ÉLET

Álláshirdetést látsz a televízióban: embereket keresnek karitatív munkára egy távoli afrikai országban a következő harminc évre. Bár sok minden mást szeretnél és tudnál tenni az életben, rövid gondolkodás után egyértelművé válik számodra, hogy a legtöbb jót akkor teheted, ha jelentkezel.

A konzekvencializmus pontosan ezt kívánja tőled, mivel a te meghiúsult egyéb terveidet bőven ellensúlyozza mindazon boldogság, amit a munkáddal más embereknek okozhatsz.

A „KIS ORSZÁG” DILEMMA

Te és Betty Új-Zéland színeiben versenyeztek. Jelenleg az első helyen álltok, mögöttetek az indiai csapat tisztas távolban követ titeket a második helyen. Hirtelen azonban ráébredtek, hogy mivel India sokkal népesebb ország, és csakúgy mint Új-Zélandnak, nincs esélye sok aranyéremre, ezért az indiai ország versenyzői sokkal több embert tehetnek boldoggá egy győzelemmel, mint ti. A *konzekvencializmus* egyetért ezzel az érvmenettel, és azt kívánja tőletek, hogy engedjétek nyerni az indiai versenyzőket.

Ez a cikk arról szól, ami közös ezekben a példákban. Ez pedig kettő: egyrészt, a megkövetelt választás túlzottan sokat követel az egyéntől, másrészt pedig a követelések egy bizonyos morálfilozófiai pozícióból következnek, amit a példákban konzekvencializmusnak nevezek. A cikk szisztematikusan fog haladni. Először részletesen kifejtem a problémát és kapcsolatát a konzekvencializmussal, aztán pedig, a cikk hátralévő részében, a lehetséges válaszokkal foglalkozom.

II. A TÚLZOTT KÖVETELÉSEK ELLENVETÉSE

Kezdjük azzal, hogy tisztázzuk, mit is értünk *konzekvencializmus* alatt. Maga az erkölcsfilozófiai elmélet egy általánosabb pozíció egy konkrét formája. Eszerint az általános elmélet szerint az, hogy valami – egy cselekedet, egy szabály, egy intézmény stb. – valamilyen normatív sajátossággal – racionális, erkölcsileg helyes stb. – rendelkezik, semmi mástól nem függ, mint az adott dolog következményeitől. Erkölcsfilozófiai alkalmazásában a konzekvencializmus klasszikus formájában – ahogy az Jeremy Bentham, John Stuart Mill és Henry Sidgwick munkáiban megjelenik² – azt kívánja, hogy egy cselekedet a lehető legnagyobb mértékű boldogságot eredményezze. Ekkor és csak akkor tekinthető a cselekedet erkölcsileg helyesnek. Röviden: az elmélet a cselekedetekre fókuszál (ez az ún. cselekedetkonzekvencializmus [act-consequentialism]), azok helyességével foglalkozik, amelyet a következményeik határoznak meg, méghozzá az, hogy mennyire jók ezek a következmények. Ezt a jóságot pedig az előállított emberi boldogság mértéke határozza meg (ez az ún. cselekedet-haszonelvűség [act-utilitarianism]). Az említett klasszikus szerzők a boldogságot hedonista módon értelmezték, azaz az öröm és a fájdalom legjobb egyenlegéről beszéltek. Ez persze nem az egyetlen boldogságértelmezés (és a boldogság nem az egyetlen értékmérő), de ezzel a problémával nem kell itt foglalkoznunk. A lentiekben ismertetendő ellenvetés ugyanis a cselekedetkonzekvencializmus minden formáját támadja, és ennyi ebben a cikkben elegendő számunkra.

Térjünk tehát át a problémára, amely sokak szerint megcáfolja a konzekvencializmust mint erkölcsi elméletet.³ Az ún. *Túlzott követelések ellenvetése* (TK) két pillérré épül: egy, a konzekvencializmus extrém követeléseket fogalmaz meg; kettő, az elfogadható erkölcsi elmélet nem fogalmazhat meg extrém követeléseket. A konzekvencializmus azt kívánja, hogy az egyén mindaddig tegye azt, ami jó, amíg további erőfeszítései legalább annyira sújtják őt magát, mint amennyire hasznára válnának másoknak. A valós világ körülményei azonban, amelyek meghatározzák, hogy mindent összevetve mi lenne a legjobb cselekedet, távolról sem ideálisak. Vegyük

a szegénység esetét, amire kezdeti példáink közül kettő is vonatkozott. A tények magukért beszélnek: tömeges a szegénység mind külföldön, mind, nagy eséllyel, az egyén saját országában; az adakozó emberek száma nagyon alacsony; az intézmények pedig, amelyek esetleg javíthatnának a helyzeten, vagy nem túl hatékonyak, vagy nem is léteznek.⁴ Ezért úgy tűnik, hogy ha valaki elfogadja a konzekvencialista tant, erőforrásainak nagy részét segélyezésre kell fordítania, vagy azon intézmények támogatására, amelyek a segélyeket nyújtják. Ugyanakkor sokunknak szilárd meggyőződése, hogy ez nem lehet helyes, hogy nem kívánhatjuk az emberektől, hogy mindenüket feláldozzák az erkölcs kedvéért. Ez a TK második pillére. Ugyanis ez a meggyőződés egy szigorú korlátozást vezet be: csak azok az erkölcsi elméletek fogadhatók el, amelyek nem követelnek túl sokat. Ha egy elmélet ezt teszi, nem engedhetjük meg, hogy cselekedeteinket irányítsa; a TK célja ennek a korlátozásnak a megjelenítése.

Filozófiai ellenvetésről lévén szó, nem árt pontosabban fogalmazni. Ez az út azonban hosszadalmas; itt csak rövid összefoglalóra van lehetőség.⁵ Először arra van szükség, hogy tisztában legyünk az erkölcsi követelések szerkezetével. Legegyszerűbben ezt úgy érhetjük el, ha megkülönböztetünk három dimenziót, majd ezeket külön-külön elemezzük. Egy erkölcsi elmélet *hatáskörét* az önkéntes emberi cselekedetek azon halmaza alkotja, amelyeket az adott elmélet erkölcsi ítélkezés alá von. Egy erkölcsi elmélet *tartalma* azon inkonzisztencia mértékére utal, amely az adott elmélet követeléseit és az egyén nem morális céljai, projektjei, tervei között fennáll. Végül, egy erkölcsi elmélet *autoritása* az erkölcsi és nem erkölcsi indokok egymáshoz viszonyított súlyával foglalkozik azon esetekben, amikor ezek az indokok összeütközésbe kerülnek egymással.

Arról konszenzus van a vonatkozó szakirodalomban, hogy a TK nem válaszolható meg a hatáskör dimenzió felől. Az erkölcsi elméletek hatáskörének korlátozása nemcsak, hogy nem indokolt, hanem kifejezetten elvetendő az erkölcsi elméletek kontextusfüggő volta miatt. A helyzettől függően még a leghétköznapiabb cselekedetek is az erkölcsi ítélkezés tárgyává válhatnak.⁶ Vegyük az alábbi példát. Úgy tűnhet, ha valaki a fogát mossa a fürdőszobában, az bajosan tekinthető erkölcsileg helyes vagy helytelen cselekedetnek. De ez csak akkor van így, ha eltekintünk a kontextustól. Például, ha a fenti esetet kiegészítjük azzal az információval,

hogya a szomszédos szobában egy betörő az adott egyén barátnőjét akarja meggyilkolni, mert az rajtakapta a betörésen, és a hölgy sikolyai és tiltakozása jól hallható a fürdőszobában is, akkor már senki sem állítaná, hogy a fogmosás túl triviális ahhoz, hogy ne lehessen erkölcsileg megítélni. Ugyanezt az érvmenetet pedig bármilyen esetre ki lehet terjeszteni, csak némi képzelőerőre van szükség.

Bár a tartalmi dimenzió szűkítése ennél elfogadhatóbbnak tűnik, a két legelterjedtebb módja ennek egyaránt problematikus. Konceptuális nehézségek merülnek fel minden olyan kísérlet esetében, amely valamilyen teljesítési korlátot szeretne a konzekvencializmus elméletébe beépíteni, a méltányosság követelésének hangsúlyozása pedig az erkölcs fontos területeit hagyja figyelmen kívül. Természetesen léteznek más próbálkozások is, de ezek mindegyike valamilyen okból problematikus. Emellett két általánosabb probléma is kétségbe vonja, hogy a tartalmi dimenzió lenne a megoldás kulcsa. Paul Hurley amellet érvel, hogy egy erkölcsi kívánalom tartalma csak akkor fordul át valódi követelésbe, ha megfelelő indokok támogatják. Röviden: az autoritás dimenziója elsődleges, a tartalom dimenziója pusztán másodlagos és az autoritás dimenziójától függ, Hurley szerint.⁷ Más módon, de David Sobel szintén amellet érvel, hogy a tartalom felől nem lehet a TK-t érdemlegesen megválaszolni. Méghozzá azért nem, mert azok, akik látszólag a TK-ra hivatkozva utasítják el a konzekvencializmust, valójában teljesen más, erkölcsileg nagyon is vitatható okból teszik: Azért, mert nem értenek egyet azzal, hogy a konzekvencializmus nem tesz erkölcsi különbséget azon költségek között, amelyeket azért kell az egyénnek viselnie, mert az adott elmélet ezt követeli, és azon költségek között, amelyeket azért kell viselnie, mert az adott elmélet nem követeli meg másoktól, hogy elkerüljék azon cselekedeteket, amelyek a költségeket okozzák.⁸

A fenti problémák, amelyek a másik két dimenzióval kapcsolatosak, értelemszerűen ráirányítják a figyelmet az autoritás dimenziójának jelentőségére. Ha ugyanis valóban semmi probléma nincs egy átfogó hatáskörű erkölcsi elmélettel, sem pedig az nem okoz gondot, hogy a konzekvencializmus tartalmilag igen szigorú elmélet, akkor a TK hívei számára csak egy nyitott út marad: amellet kell érvelniük, hogy a konzekvencialista erkölcsi indokok minden más indokot felülmúlnak egy konfliktus esetén, és ezért követel az elmélet túlzottan sokat.

Röviden, a TK ezen értelmezésben azt állítja, hogy a konzekvencializmus követeléseinek döntő indokot szolgáltatnak a cselekvésre, miközben, intuitíve, nem ez a helyzet – sem az érintett egyének, sem mások nem gondolják azt, hogy a konzekvencializmus autoritása ennyire erőteljes lenne.

Pontokba szedve, a TK szerkezete az alábbi érvmenet formáját ölti:

1. A konzekvencializmus K követelést fogalmaz meg.
2. Döntő indokunk van K követelés teljesítésére.
3. Intuitíve azonban nincs ilyen döntő indokunk az adott követelés esetében.
4. Ezért, bár a konzekvencializmus ezt állítja, nincs döntő indokunk K követelés teljesítésére.
5. Egy erkölcsi elmélet, amely ilyen követeléseket fogalmaz meg, túlzottan sokat követel.
6. Ha egy erkölcsi elmélet túlzottan sokat követel, okunk van arra, hogy elutasítsuk.

Ez a struktúra jól mutatja hogyan lehet a TK ellen érvelni. A „klasszikus” megközelítés vagy az (1)-es premisszát, vagy a (6)-os következtetést utasítja el, az előbbi szokás a *tagadás stratégiájának*, az utóbbit pedig *extrém stratégiának* nevezni. A megközelítés azért klasszikus, mert már a TK klasszikus formája ellenében is, amely a tartalmi dimenzióra összpontosított, is ezek voltak a tipikus reakciók.⁹ A cikk hátralévő részében ezektől – legalábbis részben – eltérő válaszlehetőségeket fogok ismertetni. Mindezt vázlatosan teszem, mintegy kijelölve a lehetséges utakat, anélkül hogy részletes érvmenetet ismertetnék. A cikk végén röviden összefoglalom az addig elhangzottakat.

III. RÉGI PROBLÉMA, ÚJSZERŰ VÁLASZOK

Haladjunk sorrendben. Először a tagadás stratégiájának egyik elhanyagolt változatát ismertetem. Ez tehát az (1)-es premisszát tagadó lépés. Ezt követően áttérek a (2)-es premissza vizsgálatára. Itt egy olyan, szintén nem követett stratégiát ismertetek, amely tagadja, hogy miképp azt a premissza állítja, a konzekvencializmus döntő indokokat szolgáltatna követeléseinek teljesítésére. Végül a (3)-as premissza kerül sorra, azaz amellet fogok érvelni,

hogy nem egyértelmű, hogy az emberek osztják azt a véleményt, amelyet a premissza nekik tulajdonít. Mint mondtam, egyik válasz esetében sem fogok részletesen érvelni, inkább a válasz szerkezetének ismertetésére, és a nyitottan hagyott kérdések felvetésére helyezem a hangsúlyt.

INTÉZMÉNYEK ÉS ERKÖLCSI MUNKAMEGOSZTÁS: CSÖKKENŐ KÖVETELÉSEK?

Az első alternatív válaszlehetőség az alábbi egyszerű ötletre épül. Tegyük fel, John Rawlst követve, hogy létezik egyfajta erkölcsi munkamegosztás az intézmények¹⁰ és az egyének között. Rawls elméletében ez a munkamegosztás konkrétan úgy néz ki, hogy az általa elfogadott két igazságosságelv – ezek tartalma most nem fontos – az intézmények kötelesek érvényesíteni, miközben az egyének, azaz az állampolgárok kötelessége az, hogy létrehozzák és fenntartsák ezeket az igazságos intézményeket (ezt nevezi Rawls az igazságosság természetes kötelességének). A mi esetünkben az erkölcsi munkamegosztás úgy nézne ki, egyszerű behelyettesítéses alapon, hogy az intézmények alkalmazzák a konzekvencialista elvet, míg az egyének létrehozzák és fenntartják ezeket a konzekvencialista alapon működő intézményeket. Mivel a TK tárgyát a konzekvencialista követelések képezik, amelyek azonban az erkölcsi munkamegosztás révén már nem vonatkoznak az egyének cselekedeteire, ezért a TK is erejét veszti az új rendszerben.

A fenti érvmenet egyszerűsége azonban csapdákat rejt. (Legalább) két probléma miatt nem jelenthető ki, hogy a megfelelő intézményi rendszer önmagában képes lenne a TK kezelésére. Egyfelől, a konzekvencialista elmélet, szemben például a rawlsi elmélettel, amely vállaltan magában foglalja az intézmények és egyének közötti „erkölcsi munkamegosztás” koncepcióját, ún. monisztikus elmélet: egy elv vonatkozik mind az egyének, mind az intézmények viselkedésére. Persze nemcsak arról van szó, hogy maga a konzekvencializmus mit gondol erről a kérdésről, hanem arról is, hogy mi a helyes hozzáállás a kérdésben. Sokan érvelnek amellett, hogy csak monasztikus elméletek igazolhatók. Mások tagadják ezt, de a vita nincs lezárva, és a jelen válaszkísérlet híveinek minden bizonnyal állást kell foglalnia benne, a monizmus tagadása mellett

érvelve.¹¹ Másfelől, egyesek mellett érvelnek, hogy az első problémától függetlenül az intézmények nem tudják megoldani a TK felvetette problémát egyszerűen azért, mert a jelenlegi nem ideális körülmények között a megfelelő intézményrendszer létrehozása és működtetése önmagában túlzott terhekkel jár. Ezek a terhek tovább növekednek, ha az intézményekkel nemcsak a szuverén nemzetállamok szintjén foglalkozunk, hanem az egész világra kiterjesztve. Itt ráadásul amellett is lehet érvelni, hogy nem is létezik megfelelő intézményrendszer a probléma kezelésére, és nehéz belátni – legalábbis nem realiztikus – miképpen jönne létre egy globális állam vagy hasonló globális intézményrendszer.¹²

Ami a második problémát illeti, ez alapvetően empirikus kérdés, amelynek eldöntésére itt nem vállalkozhatunk (a globális követelések kérdése elméleti is természetesen, amennyiben az is kérdés, hogy léteznek-e a megfelelő globális követelmények egyáltalán).¹³ Az első probléma esetében azonban néhány megjegyzés helyénvaló. Még ha el is fogadjuk ugyanis, hogy a monizmus a megfelelő választás, az intézmények akkor is betölthetnek követeléseket csökkentő szerepet. Ugyanis több tekintetben is befolyásolják az erkölcsi követelések mértékét, akkor is, ha ugyanazok az elvek vonatkoznak rájuk, mint az egyénekre.¹⁴ Négy fontosabb szerepet különböztethetünk meg. Először, az intézmények a gyakorlatba ültetik át az intézmények előtti erkölcsi elveket. Ez sokat nem segít nekünk, hiszen ez csak az elmélet alkalmazása, és mivel a feltevés szerint ugyanazon elvek vonatkoznak az egyénekre is, a rájuk terhelődő követelések nem csökkennek. De van tovább. Másodszor, az intézmények nagy mértékben meghatározzák azokat az empirikus körülményeket, amelyek között és miatt az erkölcs követeléselei megjelennek. Harmadszor, az intézmények jelentős mértékben befolyásolják az emberek erkölcsileg releváns magatartását, például azt, hogy mennyire hajlandóak megfelelni az erkölcs követeléseinek. Negyedszer, az intézmények maguk is alkotói az erkölcsi követeléseknek. Az erkölcsi viták rendezésében, az együttműködés biztosításában betöltött szerepük, illetve azon funkciójuk, hogy az absztrakt erkölcsi elveket a gyakorlatban tartalommal töltsék fel, több, mint az elmélet pusztá alkalmazása: bizonyos esetekben ők maguk határozzák meg, hogy mi a helyes és a helytelen, nem a tőlük függetlenül létező erkölcsi elvek. Ha pedig ez így van, főképp ha az utóbbi három funkció teljesül,

akkor az intézmények nem kis mértékben könnyíthetik az emberek dolgát, még akkor is, ha nekik is ugyanazokat az elveket kell követniük.

KONZEKVENCIALISTA INDOKOK: MEKKORA SÚLLYAL BÍRNAK?

A következő válaszkísérlet a (2)-es premisszát célozza meg. Megint csak nem arról van szó, hogy a konzekvencialisták valóban azt gondolják-e, hogy a konzekvencialista indokok döntő erejűek, ha más indokokkal kerülnek szembe (tehát például hogy ezt a véleményt találjuk-e műveikben), hanem az, hogy melyik a *helyes* álláspont, melyik mellett szólnak jó érvek, és melyik mellett nem. Mivel a premissza elutasítása azt kívánja, hogy megmutassuk, a konzekvencialista indokok nem döntő súlyúak, az alábbi három lehetőség merül fel. Nem állítom, hogy csak ezek a lehetséges megoldások, csak annyit mondom, hogy ez a három az, amely természetesen felmerül az erről a kérdésről gondolkodóban. Ezek közül kettő szerintem nem működőképes, ezért a harmadik út választását ajánlom azoknak, akik ebbe az irányba akarnak haladni.

Az első út a konzekvencializmus egy új változatát követi.¹⁵ Ez az ún. *skaláris konzekvencializmus* (scalar consequentialism) azt állítja, hogy a konzekvencializmus alapvetően egy értékelmélet. Ahogy azt láttuk, a konzekvencializmus lényege, hogy értékeli az egyes cselekedetek következményeit, és eszerint mondja meg, hogy mi a helyes és a helytelen cselekedet. A skaláris konzekvencializmus elfogadja ennek az állításnak az első felét – azt, hogy a konzekvencializmus értékeli a következményeket –, de tagadja a második felét – azt, hogy ezen az alapon a konzekvencializmus meg akarná nekünk mondani, hogy mi a helyes és helytelen cselekedet, tehát hogy mi az, amit az erkölcs megkövetel tőlünk. A skaláris konzekvencialisták szerint a konzekvencializmus pusztán az értékek, és ezen az alapon az erkölcsi jóság meghatározásának elmélete: megmondja nekünk, hogy mi az, ami az adott helyzetben erkölcsileg jó választás, de nem *követeli* meg ezt a választást, mint az (egyetlen) helyes cselekedetet. Mivel pedig nem fogalmaz meg erkölcsi követeléseket, ezért nem is lehet tárgya a TK-féle ellenvetésnek: ha nincs követelés, akkor nincs túlzás sem, hiszen a semmi nem lehet túlzó, mondhatnánk.

Ebben az írásban sajnos nincs mód a skaláris konzekvencializmus részletes értékelésére. Ami azonnal szembeötlik azonban, hogy valami tudatosan bár, de kimarad az elméletből. Ahogy említettem, a skaláris konzekvencializmus nem mond semmit arról, hogy mit követel tőlünk az erkölcs; pusztán abban segít dönteni, hogy melyik választás jobb erkölcsileg, mint a másik. Az indokok nyelvén ez azt jelenti, hogy a skaláris konzekvencializmus ugyan megmondhatja, hogy mi az, amit *erkölcsi* indokunk van megtenni, de néma azon vonatkozásban, hogy mi az, amire döntő indokunk van, nem pusztán erkölcsileg, hanem mindent egybevetve (tehát az erkölcsi jelző elhagyása után, avagy *sans phrase*). Ez azonban azt is jelenti, hogy a skaláris konzekvencializmus nem képes – de tegyük hozzá: nem is akarja – előírni az egyéneknek, hogy miképpen cselekedjenek adott helyzetben. Márpedig sokak szerint – sőt mondhatjuk, ez az általános vélemény – az erkölcs szerepe pontosan a cselekedetek irányítása, az, hogy utat mutasson az erkölcsileg problémás helyzetekben.

A második út hasonló problémával szembesül. Ezt az első út egyfajta háttereként is lehet értelmezni, bár annál radikálisabb és általánosabb pozíció. Az egyszerűség kedvéért nevezzük *normatív relativizmusnak*. A felfogás központi állítása az, hogy számos normatív terület létezik – erkölcs, racionalitás, esztétika, igazságosság stb. –, amelyek egymással nem összeegyeztethető, nem összemérhető területek. Márpedig ha ez így van, akkor nem tudunk arról beszélni, hogy mi az, amit döntő indokunk van megtenni. Maximum odáig mehetünk el, hogy azt mondjuk, az erkölcs nézőpontjából döntő indokunk van ezt és ezt megtenni, vagy hogy a racionalitás tekintetében döntő okunk van erre és erre stb. Azonban ezeket az indokokat nem tudjuk összemérni, így aztán a TK problémája sem merül fel, nem kell vele foglalkoznunk. A probléma – pontosabban az egyik probléma¹⁶ – ezzel a pozícióval is az, mint fent a skaláris konzekvencializmussal: a mindennapi életben egyszerűen nem így éljük meg a különböző indokok konfliktusát, többek között azért nem, mert az indokokat arra „tartjuk”, hogy utat mutassanak a cselekvésben, hogy a választást segítsék. Ettől persze még lehetne a pozíció felvállaltan revizionista, de ebben az esetben a bizonyítási kényszer az ő oldalán van: meg kell mutatnia, hogy miért kellene lemondanunk a normativitás ezen lényeges eleméről. Ez pedig nem ígérkezik egyszerű feladatnak.¹⁷

Ez elvezet minket a harmadik lehetséges úthoz a jelen válaszkiérleten belül. Az ötlet egyszerű: A konzekvencialista indokok, erkölcsi indokok lévén, az általános cselekvési indokok halmazának egy részhalmazát képezik. Ha pedig ez így van, meg lehet próbálni felülről lefelé haladni. Először az általános indokelmélettel kezdeni, mint amilyen például a pozíció, amely szerint minden indok az emberi vágyakon alapszik (azért van okunk valamit megtenni, mert valamely vágyunkat kielégíti). Majd megnézni, hogy a konzekvencializmus szolgáltat-e indokot a cselekvésre az általános pozíció szerint.

A példánál maradva, ha nincsen minden emberben olyan vágy, amelyet a konzekvencializmus által előírt cselekedetek elégitenek ki (ez nem kell hogy közvetlenül a konzekvencialista követelések teljesítését előíró vágy legyen; lehet például a minden embertársunk iránt érzett általános szimpátia is), akkor a kimaradóknak nincs oka a konzekvencializmus előírásait teljesíteni. De tegyük fel, hogy vagy mindenkinek van megfelelő vágya, vagy csak azokkal kell foglalkoznunk, akik ilyen vágygal rendelkeznek. Még ekkor sem jutottunk el azonban a TK ellenvetéséhez. Ugyanis egy fontos lépés hátra van: meg kell mutatni, hogy a konzekvencialista indokok erősebbek, és ezért konfliktus esetén felülmúlják a nem konzekvencialista indokokat. Ha ez nem így van, akkor a konzekvencializmus nem kerül szembe a TK ellenvetésével, hiszen annak lényegi feltevése, hogy az elmélet döntő indokokat szolgáltat a cselekvésre. Márpedig közel sem egyértelmű, hogy a konzekvencialista indokok döntő súlyúak lennének. Vegyük megint a vágyak esetét. Ahhoz, hogy ezen általános elmélet szerint a konzekvencialista indokok döntő súlyúnak bizonyuljanak, az kellene, hogy a releváns vágyak, amelyeket a konzenvencializmus diktálta cselekvés kielégít, maguk is erősebbek legyenek, mint más, velük konfliktusba kerülő vágyak. Ez pedig, első ránézésre legalábbis, nem tűnik reális kimenetelnek. (Gondoljunk a fent említett szimpátia esetére: reális azt feltételezni, hogy az ezzel rendelkező emberekben a szimpátia érzése és a hozzá kapcsolódó vágy mindennél erősebb lenne?)

Sajnos – csakúgy mint az eddig vizsgált válaszkiérletek esetében – itt sem tudok olyan részletes érvelést bemutatni, amely a fenti állítást tovább erősítené. Ahhoz, hogy jelen esetben ez megtörténjen, végig kellene venni a lehetséges általános indokelméleteket, megnézni, hogy az adott elmélet támogatja-e a konzekvencialista követeléseket, majd

megvizsgálni, hogy pozitív válasz esetén a konzekvencialista indokok döntő súlyúnak bizonyulnak-e az adott elmélet szerint. Ez természetesen nem lehet jelen írás témája, sőt valószínűleg egy különálló cikk sem elegendő a kérdés eldöntésére. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy elképzelésem sincs, hogy mit találnánk. Sejtésem szerint azt fogjuk találni, hogy a tézis, miszerint erkölcsi indokaink nem szükségszerűen súlyosabbak, mint nem erkölcsi indokaink, igaz. Ha ez így van, akkor – ahogy azt fentebb már említettem – a konzekvencializmus nem szembesül a TK ellenvetésével.

EGY EMPIRIKUS MEGKÖZELÍTÉS: VALÓBAN LÉTEZIK A TK-INTUÍCIÓ?

Az utolsó válaszkiérlet a TK-hoz vezető érvelés harmadik premisszáját támadja meg. A premissza ugyanis egy empirikus állítást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az emberek mit gondolnak a konzekvencializmus követeléseiről – konkrétan, hogy azt vélik, nincs döntő indokunk ilyen mértékű követeléseket teljesíteni –, és mint ilyen, empirikus eszközökkel támadható. A következőkben, röviden és vázlatosan, ismertetek egy olyan kutatást, amelynek célja a premissza igazságtartalmának vizsgálata. A kutatást részben én végeztem, szociálpszichológusok részvételével. Bár a kutatás még nem zárult le, pozitív részeredményekről már be lehet számolni.¹⁸

Két empirikus, a szociálpszichológiában és a közgazdaságtanban ismert módszert használt fel a kutatás. Ezek közül az elsőt ismertetem.¹⁹ Ennek, az ún. experimentális filozófiára leginkább jellemző megközelítésnek a lényege, hogy a kutatás alanyait arra kéri, bizonyos hipotetikus helyzetekben számoljanak be a döntésről, amelyet meghoznának. Jelen esetben négy ilyen helyzetet dolgoztunk ki, minden esetben az alábbi sémát követve: egy alaphelyzetet vázolunk fel először, amely a döntés kontextusát szolgáltatja. Majd ezt a kontextust olyan információval egészítettük ki, amely döntési kényszer elé állította az alanyt, meghozzá oly módon, hogy a döntési opciók egyike mindig a konzekvencializmusnak megfelelő volt, míg a másik az egyén táján értelmezett önérdekét részesítette előnyben. Végül fokozatosan változtattuk ezt az információt, úgy, hogy bár a konzekvencializmusnak megfelelő döntési opció jellege megmaradt, a

konzekvencializmusnak megfelelő döntés egyre nagyobb egyéni áldozatot kívánt, ezzel biztosítva azt, hogy a konzekvencializmus követelése folyamatosan növekedjenek. Így különböző követelési szinteket hoztunk létre – egészen pontosan négyet –, amelyek célja, a fentieknek megfelelően, az volt, hogy megmutassák, melyik szintén „lép ki” az alany, azaz mekkora mértékű az a konzekvencialista követelés, amelyet az alany már túlzónak talál.

Konkrét példaként álljon itt az első szcenárió, amit „Afrika” jelzővel illetünk:²⁰

„Most fejezted be építőmérnöki tanulmányaidat, és jelenleg állást keresel. Az alábbi ajánlatot kapod: egy afrikai országban árvaházat kellene építened gyermekek számára, akik egyébként fedél nélkül maradnának. Az állásra te voltál az egyetlen jelentkező, és a projektet lefűjják, ha te nem fogadod el az állást. Épp mielőtt meghoznád a végső döntést, egy jó barátod, aki már befutott építőmérnök, meglátogat. Beszélgetés közben a szó a karrieredre terelődik, a barátod pedig felhasználva az alkalom kínálta lehetőséget,

- a) állást ajánl saját cégénél.
- b) állást ajánl saját cégénél. Mindig is erről az állásról álmodtál.
- c) nagyon jól fizető állást ajánl saját cégénél. Ez biztosítaná, hogy te és a családod anyagi biztonságban élhessetek.
- d) nagyon jól fizető állást ajánl saját cégénél. Amellett, hogy mindig is erről az állásról álmodoztál, a pozíció biztosítaná, hogy te és a családod anyagi biztonságban élhessetek.

Azonban ha elfogadod a barátod ajánlatát, nem mehetsz Afrikába.”

A példa jól érzékelteti a fent ismertetett általános struktúrát. A bevezető felvázolja az alapszituációt, amely megteremti a kontextust a döntési problémához (afrikai állást elfogadni vagy a barát állásajánlatát elfogadni). A négy pontozott opció pedig úgy egészíti ki az eredeti szcenáriót, hogy új információt bevezetve, folyamatosan nehezíti a konzekvencialista opció követését (azaz azt, hogy a döntéshozó az afrikai állást válassza). A négy opció így alakítja ki a négy eltérő nehézségű konzekvencialista követelést, amely mellett vagy ellen – a másik oldalról nézve: saját önérdeke mellett vagy ellen – az alanynak döntenie kell. A struktúra kialakítása miatt, illetve egyéb, itt nem tárgyalandó okokból, a négy opció megszerkesztésekor megkülönböztettünk szubjektív és objektív konzekvencialista

követeléseket. A kettő között a különbség nagyjából fenomenológiai: a szubjektív követelések személyesek, amennyiben valamilyen módon kapcsolódnak és/vagy reflektálnak az egyén érzéseire. Jelen példában ez úgy néz ki, hogy egy lukratív állásajánlat elutasítása objektív követelés, míg egy olyan állást elutasítani, amelyről az egyén mindig is álmodott, szubjektív követelésnek minősül.

Mint említettem, még három hasonló szerkezetű, bár más témájú döntési helyzetet vázoltunk fel. A másodikban („Nyomozó”) aközött kellett döntenie, hogy nyomozó feláldozza-e (különleges/rendkívül szeretett) autóját (önérdekkövetés), hogy információt tudjon vásárolni egy besúgótól egy sorozatgyilkos hollétéről, akit csak ő tud azonosítani (konzekvencialista út). A harmadik szituációban („Öröklés”) a résztvevőknek aközött kellett döntenie, hogy egy jelentős öröklött vagyonból a halálos betegségek terjedését gátló segélyszervezetet támogatják (konzekvencialista út), vagy (nagy értékű/gyerekkoruk óta nekik tetsző) házat vesznek (önérdekkövetés). Végül a negyedik helyzet („Tűzeset”) lényege, hogy az alany vagy amellettt dönt, hogy megakadályoz egy emberi életet veszélyeztető tüzet (konzekvencialista út), vagy továbbhalad (önérdekkövetés), hogy részt vegyen egy fontos meghallgatáson (amely a munkaengedélye elvételéről dönt, amely munka mindent jelent számára az életben).

Mind a négy esetben ugyanazt a három kérdést kellett megválaszolni a kísérletben résztvevőknek:

- a) Mit tenne ebben a helyzetben?
- b) Összességében, mi a teendő ebben a helyzetben?
- c) Mit követel az erkölcs ebben a helyzetben?

A központi kérdésünk, amelyre a válaszokat – legálábbis részben – lent ismertetem, a második kérdés volt. A másik két kérdésre adott válaszokat arra használtuk fel, hogy tovább gazdagítsák az elemzést, és esetleg segítséget nyújtsanak a második kérdésre adott válaszok értelmezésében. Az első kérdés egy konzervatívabb elemzést tesz lehetővé, amennyiben, ha a rá adott válasz konzisztens a második kérdésre adott válasszal, akkor kiszűrhető az előre várt akarategyengeség esete (amelyet igen ritkának vártunk, tekintve, hogy hipotetikus helyzetekről és előre várt akarategyengeségről beszélünk). A harmadik kérdést pedig arra használtuk fel, hogy megismerjük valamennyire a résztvevők erkölcsi fel fogását az adott szituációban: hogy eltér-e attól,

ahogy mi megítéltük a helyzetet (konkrétan, hogy ugyanúgy gondolkodtak-e arról, hogy mit követel az erkölcs, mint mi, és hogy vajon az erkölcsi követeléseket a konzekvencializmus követelései azonosították, vagy sem).

Az eredmények az alábbiak voltak. Az összesített, azaz mind a négy döntési helyzetben adott válaszokat összesítő grafikont lásd az 1. ábrán.

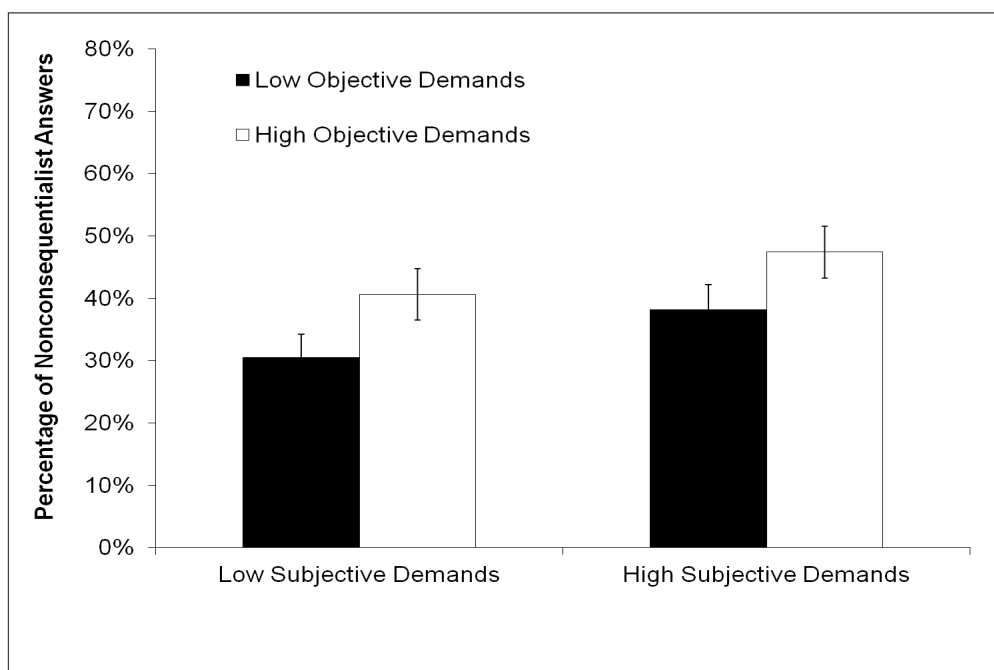
Mint látható, az eredmények nem igazolják, hogy általánosan elterjedt lenne a TK-intuíció. Még a legmagasabb követelési szinten (jobb szélső fehér oszlop) is kevesebb mint a válaszadók 50%-a gondolta úgy, hogy a konzekvencializmus ésszerűtlenül sokat követel, azaz, hogy nincs döntő indok a konzekvencializmus követelésének teljesítésére. Ilyen alacsony százalékot nehezen nevezhetünk „általános vélekedésnek”, ennél kevesebb azonban nem elegendő a TK megalapozására.

Ezen a ponton lehetne amellet érvelni, hogy számít az is, miképp alakultak a százalékok az egyes döntési helyzetekben, elkerülendő azt, hogy

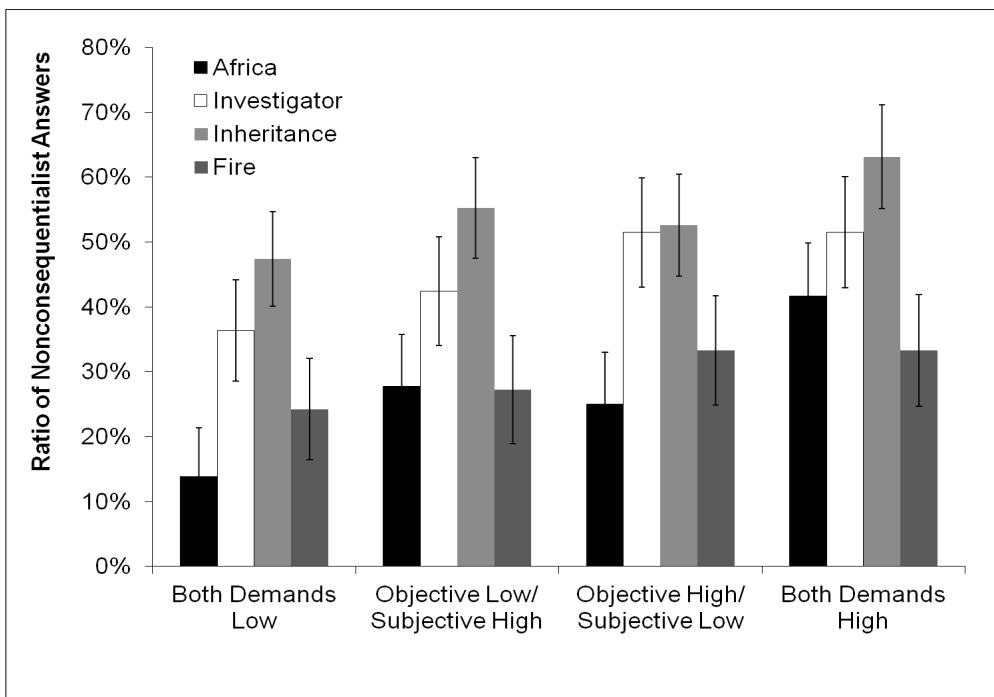
összemossunk olyan eseteket, amikor a TK igenis „működik”, olyanokkal, amikor nem. Bár valóban voltak eltérések az egyes esetek között, a fenti ellenvetés nem igazolható, ahogy azt a 2. ábra is mutatja.

Az ábrából látható, hogy bár valóban voltak érzékelhető különbségek az egyes helyzetek között, az egyetlen szcenárió, amelyben – a legmagasabb követelési szinten – a TK intuíció meghaladja az 50%-ot, az „Öröklés (Inheritance)” elnevezésű helyzetben volt, de ott sem nagy mértékben (60% körüli a nem konzekvencialista döntések aránya). Az összes többi esetben még a legmagasabb követelési szinten sem haladta meg a konzekvencialista követelést tagadó döntések aránya az 50%-ot.

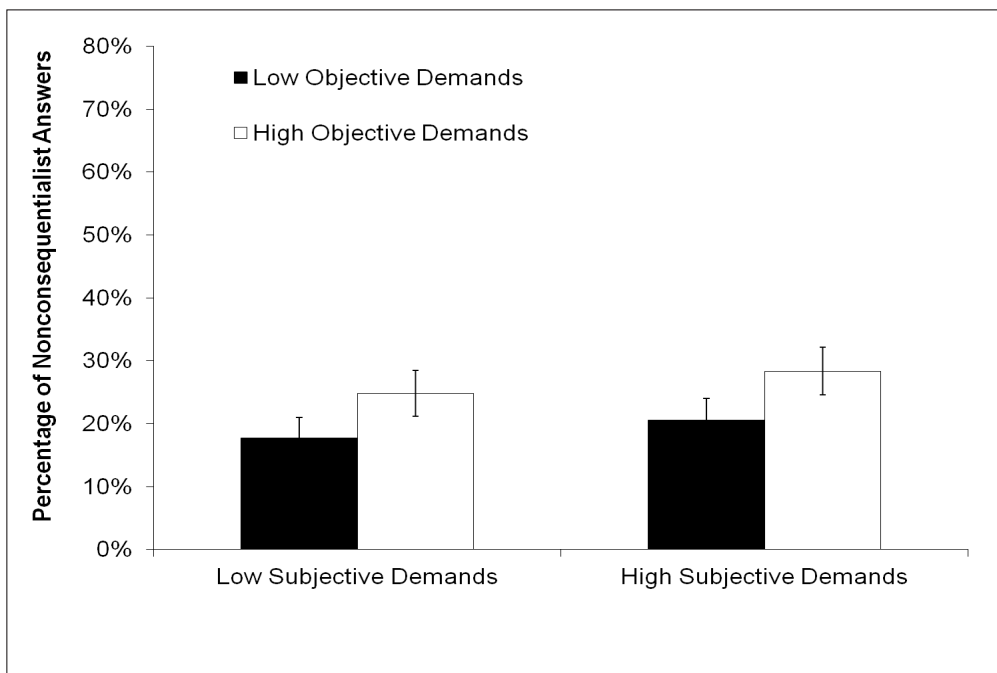
Ami a másik két kérdésünket illeti, az első, előre várt aktuális cselekvést illető kérdés esetében nem találtunk szignifikáns eltérést a második kérdésre adott válaszoktól. Ez, ahogy fent említettem, nem lepett meg minket, mivel ésszerű feltételezés volt, hogy ami az előre várt cselekvést illeti, nem fogunk szignifikáns eltérést találni a két kérdésre adott



1. ábra. A nem konzekvencialista döntések százaléka („percentage of nonconsequentialist answers”) a második kérdésre adott válaszok alapján, mind a négy helyzetet és mind a négy követelési szintet figyelembe véve, a szubjektív és objektív követelési típusokat („subjective and objective demands”) megkülönböztetve.



2. ábra. A nem konzekvencialista döntések aránya („ratio of nonconsequentialist answers”) a második kérdésre adott válaszok alapján, mind a négy helyzetet és mind a négy követelési szintet figyelembe véve, a szubjektív és objektív követelési típusokat („subjective and objective demands”) megkülönböztetve, az egyes döntési helyzetekre lebontva.



3. ábra. A nem konzekvencialista döntések százaléka („percentage of nonconsequentialist answers”) a harmadik kérdésre adott válaszok alapján, mind a négy helyzetet és mind a négy követelési szintet figyelembe véve, a szubjektív és objektív követelési típusokat („subjective and objective demands”) megkülönböztetve.

válaszok között. A harmadik kérdés ennél érdekesebb eredményt produkált, bár ez is inkább mint kiegészítő információ releváns. Itt, ahogy említettem, az érdekelt minket, hogy miképp látják a válaszadók az erkölcs szerepét az adott döntési helyzetben. Az eredmény a 3. ábrán látható.

Az eredmény, mint az látható, a mi feltételezésünket támogatta – azaz a válaszadók többsége egyetértett velünk, hogy az általunk konzekvencialistának tekintett döntési opció valóban az erkölcsileg kívánatos választás. Ugyanakkor egy érdekes tendencia megfigyelhető volt, és ez a fenti diagramból is egyértelmű: az erkölcsi követelések mértékének növekedésével párhuzamosan, kismértékben ugyan, de egyre több válaszadó gondolta azt, hogy nem csupán nincs döntő oka a konzekvencializmus követésére, hanem azt is, hogy az erkölcsileg nem kívánatos (azaz, hogy a tágan értelmezett önérdék egyben erkölcsileg kívánatos is).

Jegyzetek

- 1 A példák, némi változtatással, az alábbi műből származnak, Tim Mulgan: *Understanding Utilitarianism*, McGill, Queens University Press, 2007.
- 2 Itt főképp az alábbi művekre kell gondolni: John Stuart Mill: *Utilitarianism*. New York, NY, Oxford University Press, 1998 (1861), Henry Sidgwick: *The Methods of Ethics*, 7th edition. London, MacMillan, 1907, Jeremy Bentham: *An Introduction into the Principles of Morals and Legislation*. Garden City, New York, Doubleday, 1961 (1789).
- 3 Ahogy az filozófiai ellenvetésekkel gyakran előfordul, a TK legjobban kidolgozva azon művekben fordul elő, amelyek egyébként nem osztják a problémát. L. pl. egy korai változatát In Henry Sidgwick: *The Methods of Ethics*, 7th edition. London, MacMillan, 1907. 87.o.; egy kortárs ismertetését I. In Garrett Cullity: *The Moral Demand of Affluence*. Oxford, Clarendon Press, 2004, Chapter 1. További hivatkozások a problémára megtalálhatók lásd: Brad Hooker: „The Demandingness Objection”, In T. Chappell (szerk.): *The Problem of Moral Demandingness: New Philosophical Essays*. London, MacMillan, 2009. 162. o. illetve Alan Carter: „Is Utilitarian Morality Necessarily too Demanding?” In *The Problem of Moral Demandingness*, 163–85. o.
- 4 Érzékeltetésül, álljon itt néhány szám: a Földön élő 7 milliárd emberből 2.7 milliárd él kevesebb mint 2 dollárból; ezek közül 1 milliárd kevesebb mint 1 dollárból él; több mint 1 milliárd ember nem jut tiszta ivóvízhez; évente több mint 6 millió gyermek hal meg megelőzhető betegségekben; több mint 800 millió ember fekszik le éhesen, stb.
- 5 Bővebben I. Attila Tanyi, „The Case for Authority”. In S. Schleidgen (szerk.): *Should We Always Act Morally? Essays on Overridingness*. Marburg, Tectum, 159–189. o.
- 6 Erről bővebben I. Samuel Scheffler: *Human Morality*. Oxford, Oxford University Press, 1992, Chapter 1.
- 7 Paul Hurlley: „Does Consequentialism Make Too Many Demands?” *Ethics*, 2006, 116, 680–706. o.
- 8 David Sobel: „The Impotence of the Demandingness Objection”. *Philosophers’ Imprint*, 2007, 7, 1–17. o.
- 9 A tagadás stratégiájára jó kortárs példa Tim Mulgan: *The Demands of Consequentialism*. Oxford, Clarendon Press, 2001, Samuel Scheffler: *The Rejection of Consequentialism*. Oxford, Clarendon Press, Revised edition, 1994, Liam D. Murphy: *Moral Demands in Nonideal Theory*. Oxford, Oxford

IV. ÖSSZEFOGLALÓ ÉS LEZÁRÓ GONDOLATOK

Három példával kezdtem ezt a cikket. A példák bevezetőként szolgáltak: céljuk az volt, hogy érzékeltesék, valami baj van a konzekvencializmusnak nevezett erkölcsi elmélettel. A cikk további része azonosította, majd részletesebben bemutatta ezt a problémát, amit a *Túlzott követelések ellenvetésének* nevezett, majd lehetséges válaszokat vázolt fel. Ez azonban valóban csak vázlat volt, hiszen a tárgyalás számos problémára és részletre nem tért ki, arra szorítkozva, hogy legalább a válasz szerkezete és a nyitott kérdések egyértelművé váljanak. Ennél többre az adott korlátok között nem volt lehetőség – máskor, máshol kell majd ezzel egy másik cikknek, cikkeknek foglalkoznia. De ha ez a cikk legalább annyit elért, hogy az olvasót gondolkodásra készítse, akkor már elérte elsődleges célját.

- University Press, 2000. Az extrém stratégia klasszikus példái, többek között, Peter Singer: „Famine, Affluence and Morality”. *Philosophy and Public Affairs* 1972, 1, 229–43. o., illetve Shelley Kagan: *The Limits of Morality*. Oxford, Clarendon Press, 1989.
- 10 „Intézmény” alatt olyasmint kell érteni, mint amit Rawls a társadalom alapszerkezetének nevez. Erről és általában a rawlsi rendszerről I. elsődlegesen, John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris, 1997, fordította Krokovay Zsolt, illetve saját magyarul megjelent írásimat, valamint Kis János: „Az igazságosság elmélete.” *Világosság*, 1998, 39, 8–9, 3–65. o.
- 11 A vitát I. Gerald A. Cohen: „Where the Action Is: On the Site of Distributive Justice”. *Philosophy and Public Affairs*, 1997, 26, 1, 3–30. o., illetve Liam D. Murphy: „Institutions and the Demands of Justice”. *Philosophy and Public Affairs*, 1999, 27, 4, 251–291. o.
- 12 Erről bővebben I. Thomas Nagel: „The Problem of Global Justice”. *Philosophy and Public Affairs*, 2005, 33, 2, 113–147. o.
- 13 A kérdés részletes tárgyalását I. Miklós András: *Institutions in Global Distributive Justice*. Edinburgh, Edinburgh University Press, megjelenés alatt.
- 14 Erről I. Miklósi Zoltán: „Compliance with Just Institutions”. *Social Theory and Practice*, 2008, 34, 2, 183–207. o., illetve Miklós András: „The Basic Structure and the Principles of Justice”. *Utilitas*, 2011, 23, 2, 161–182. o.
- 15 L. különösen Alastair Norcross: „Reasons Without Demands: Rethinking Rightness”. In James Dreier (szerk.): *Contemporary Debates in Moral Theory*. Oxford, Blackwell, 38–53. o.
- 16 Egyéb ellenvetésekért I. Owen McLeod: „Just Plain „Ought””. *Journal of Ethics*, 2001, 5, 269–291. o.
- 17 A miértre jó és részletes választ ad Torbjörn Tännsjö: *From Reasons to Norms: On the Basic Questions of Ethics*. Dordrecht, Springer, 2009.
- 18 Részletesebben I. Martin Brudner and Attila Tanyi: „Overdemanding Consequentialism? An Experimental Approach”. *Journal of Moral Philosophy*, megjelenés alatt.
- 19 A másodikban a résztvevőknek egy experimentális játékban kellett részt venniük, amely valódi kifizetéseket alkalmazott, ugyanakkor struktúrájában modellezte az itt ismertetett első kísérletet.
- 20 Saját fordítás a német eredetiből.